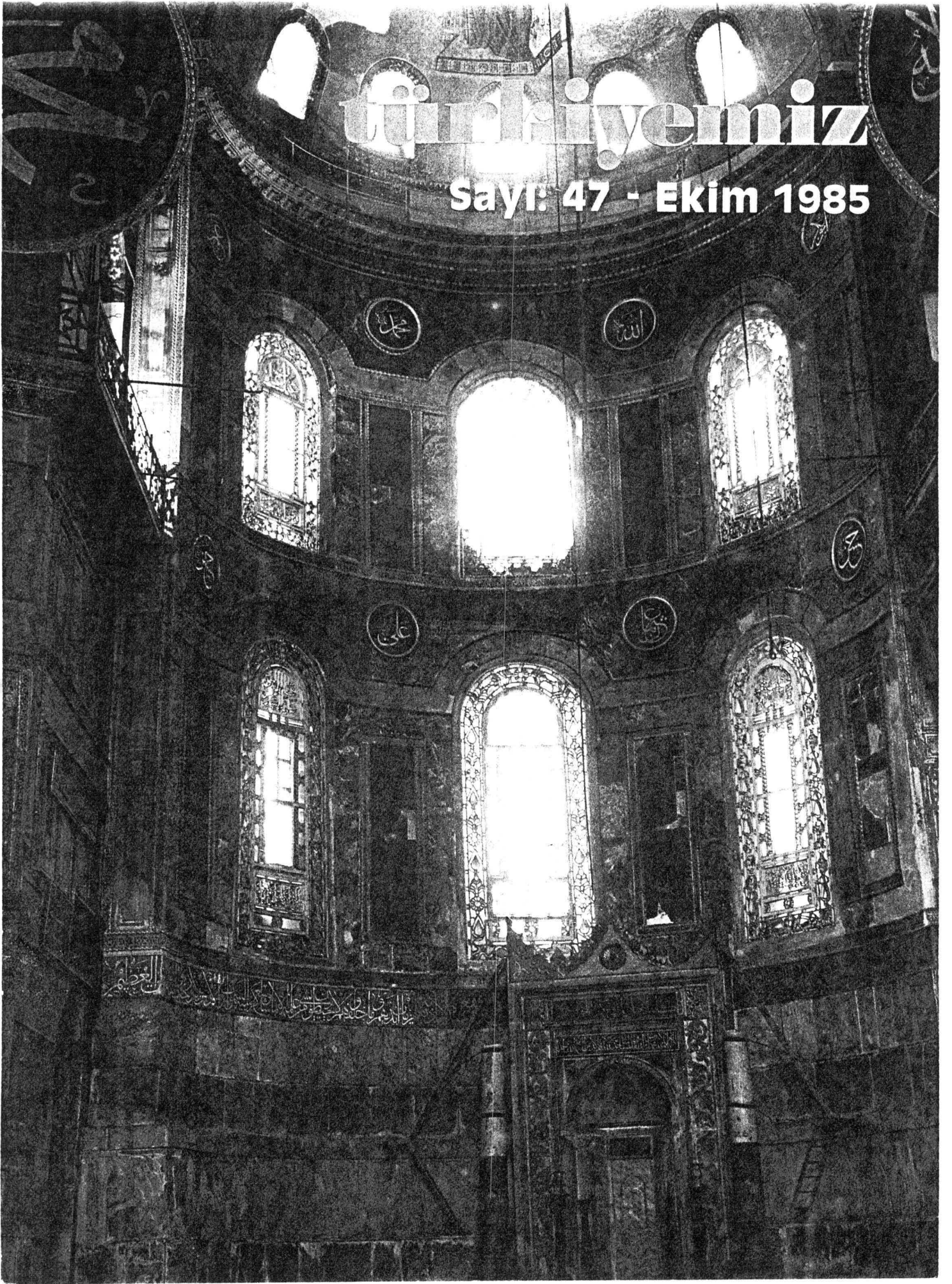

Türkiyemiz

Sayı: 47 - Ekim 1985

Adilşah Kadınefendi'nin türbe kitabesi. Üzerinde celi sülüsle «Devletlû Beyhan Sultan ve Hadice Sultan hazretlerinin valideleri - Merhume Adilşah Kadınefendi'nin ruhu için fatiha. Sene 1219» yazısı okunmaktadır. - Epitaph on the tomb of Adilşah Kadınefendi. Above, in jeli thuluth: «The deceased Adilşah Kadınefendi mother of Her Highness Beyhan Sultan and Her Excellency Hadice Sultan. Peace be to her soul. Year 1219.»

ADILŞAH KADINEFENDİ TÜRBESİ

Tanju CANTAY
Sanat Tarihçisi

Lâleli'de Sultan III. Mustafa Türbesi haziresinde yer alan pirinç şebekeli açık türbe, zarif görünüşü ile ölüm düşüncesinden oldukça uzak bir anlam taşır. Sultan III. Mustafa'nın (1757-1774) üçüncü kadınefendisi Âdilşah Kadınefendi, dinlendiği muhteşem gölgelikte, sanki türbeye gelenleri karşılamak üzere oradadır.

Âdilşah Kadınefendi Türbesi, bugüne kadar bir araştırmaya konu olmamıştır. Hâcet pen-

ceresi, Türk el sanatları adlı yayında, sadece resim olarak yer almış, Prof. Dr. Semavi Eyice, şebekeleri inceleyen araştırma yazısında, türbenin iyi bir resmini yayınlamış, varlığını belirtmekle yetinmiştir.

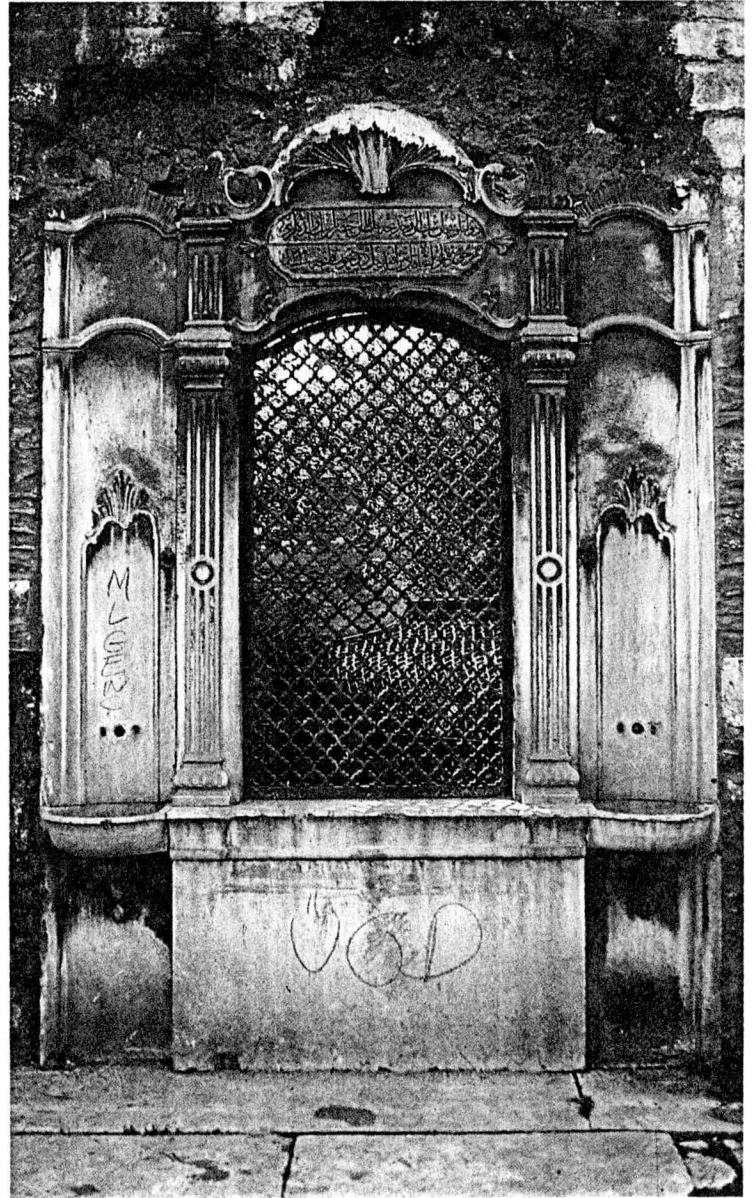
III. Mustafa Türbesi ile sebilin arasındaki mezarlar yüzünden caddeden farkedilmeyen Âdilşah Kadınefendi Türbesi'nin varlığı, Lâleli Camii'nin dış avlusuna çıkan yolda hazire duvarına açılmış olan pirinç şebekeli, iki yanı çeş-

meli mermer hâcet penceresi ile belirginlik kazanır. Hâcet penceresinin iki satırlık kitabesi, açık türbenin 1804/05 (Hicrî 1219) yılında Âdilşah Kadınefendi'nin kızları Beyhan Sultan ve Hadice Sultan tarafından yaptırıldığını açıklar. Muvakkitzâde Pertev (ölümü 1807)'in beş beyitlik mezar kitabesinin sonunda yer alan tarih, Âdilşah Kadınefendi'nin 19 Aralık 1803 (Hicrî 5 Ramazan 1218) günü öldüğünü bildirir.

Âdilşah Kadınefendi, 1794/95 (Hicrî 1209) yılında Edirnekapı kuzeyinde, Tekfur Sarayı avlusu önünde ahşap, fevkanî bir sıbyan mektebi inşa ettirmiş, mektebin karşısına yaptırdığı cami, belki de bir yangından sonra 1805/06 (Hicrî 1220) yılında kızları tarafından yeniden inşa edilmiştir. Prof. Dr. Semavi Eyice tarafından kitabeleri ile yayınlanmış olan her iki yapıdan, sıbyan mektebi günümüze gelmemiş, kitabesi Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde (env. 2506) muhafaza edilen cami, temelleri üzerinden eski resimlere göre yeniden inşa edilerek 1978 yılı Ağustos ayında ibadete açılmıştır. Âdilşah Kadınefendi Camii'nin batı cephesinde yer alan kitabede, Ali Saim Ülgen'in (1913-1963) 1936 yılında okuyamadığı kelime, «buhbûhât-i'l-cinân» olmaktadır.

Üst bölümü Türk baroku tonoz örtülerin çizgilerini tekrarlayan Âdilşah Kadınefendi Türbesi, dikdörtgen (2.30X3.90 m) bir alanı kaplamakta, içbükey-dışbükey profilli beyaz mermer kaide üzerinden pirinç şebeke başlamaktadır. Zemin/kaide/gövde/üst tabla/orta kubbe alem ucu, yükseklik değerleri 0/0.40/2.65/3.65/4.75 m olarak ölçülmektedir. Açık türbede, gövdeyi, üst bölümü ve kubbeleri meydana getiren pirinç şebekenin örneği, sırt sırta iki yöne açılan, eş boyutlu, uçları toplu «C» kıvrımlarının, eş açıklıklı paralel düşey eksenlerde atlamalı olarak bir sonsuzluk anlayışı içerisinde tekrarlanması ile elde edilmiş olan «zülbahar» örneğidir. Pirinç şebekeyi meydana getiren onsekiz döküm parçasında «zülbahar» örneği, değişmeyen ölçüler ve aynı kalınlıkla (0.012 m) eğri kesimde verilmiştir. Sanatçının başarılı tasarımı, onsekiz döküm parçasından meydana gelen esere tek blok bir görünüş kazandırmış, «zülbahar» örneğinin dengeli ve sağlam kuruluşu yanında, süslemeli mermer mezarı

Türbenin Hâcet penceresi. - The hacet window in the tomb.

Mihrişah Sultan sebili (1795) şebekesinden detay. - Detail of the grill in the sebil of Mihrişah Sultan (1795).

görünür kılan boşlukların hâkimiyeti, görevi sınırlayıcı bir düzlem yaratmak olan şebekeye saydam bir kitle ifadesi sağlamıştır.

Zarif bir kıvrımla şekillenen üst bölümde, tablaya oturan üç sivri kubbenin üzerindeki safihalı pirinç alemlerde, kesme olarak ortada «Mâşallah» ve iki yanda kelime-i tevhid yer almaktadır. Kullanımla ilgili, önemsiz bir unsur olan, ancak dekoratif görünüşü değer taşıyan fener askısı, bütünle uyum halindeki biçimi ve çizgileri ile güney-doğu köşede bugün de görülebilmektedir.

Âdilşah Kadınefendi'nin mezarının beyaz mermer sandukası, geniş çanaklar içindeki iri katmerli papatyalar, iki yüksek **şahide**, birer çanakta çıkan iri güller ve çiçeklerle ebedî bir baharın sihri günümüze ulaştırmıştır. Kalıntılar kitabenin yer aldığı baş **şahidesinde**, kitabe yüzeyinin koyu yeşil boyalı, harflerin altın yıldızlı olduğunu açıklamaktadır.

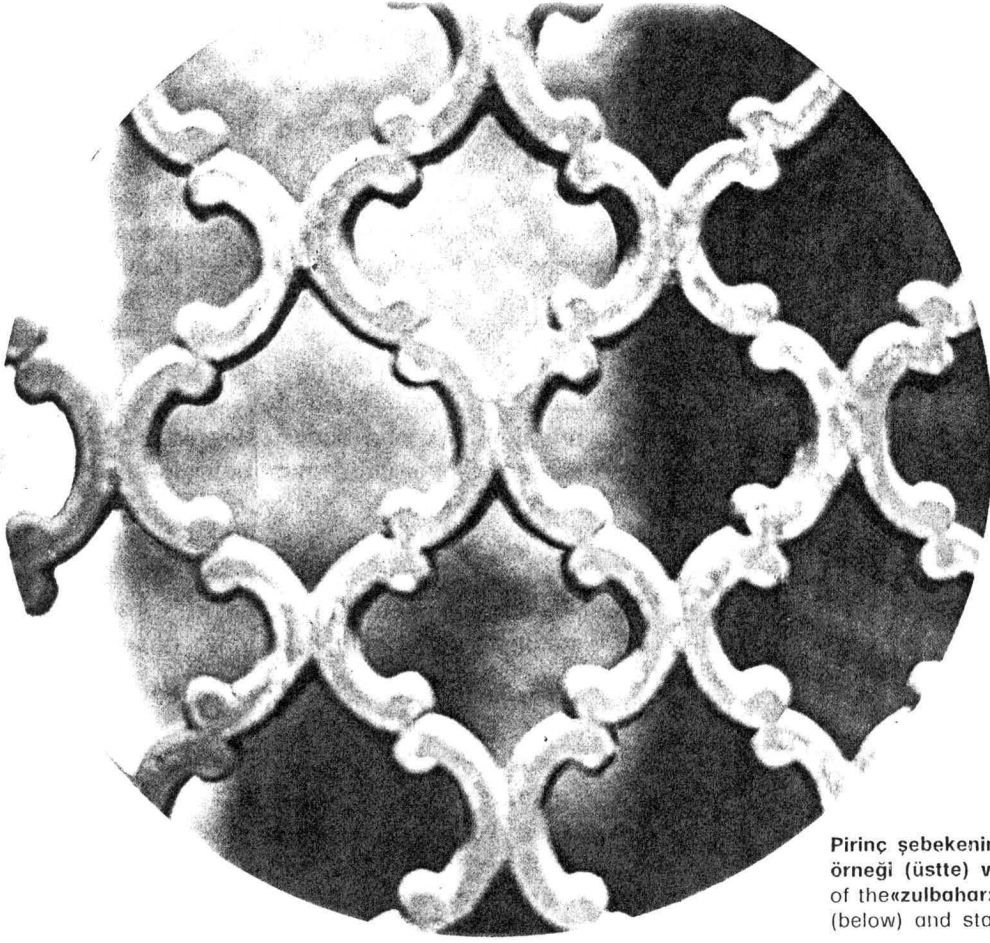
Onsekiz döküm parçası, gövdede geniş yüzlerde üçer, dar yüzlerde ikişer parça, üst bölümde içbükey-dışbükey kıvrımlı dört parça, kubbelelerin oturduğu tabla ve üç kubbe olarak tasarlanmış, parçalar 0.30-0.35 m aralıkla pirinç perçinlerle kenarlarından taşıyıcı kasaya bağlanmıştır. Geniş yüzlerdeki parçalar 1.20X2.25 m, dar yüzlerdeki parçalar 1.03X2.25 m boyutlarında dökülmüştür. Döküm değişik parçaların gerektirdiği üzere yedi ayrı kalıpla yapılmış, içbükey-dışbükey kıvrımlı parçalarda ve kubbelelerde, düz parçalarla aynı başarı sağlanmıştır. Âdilşah Kadınefendi Türbesi şebekesi, çinko oranı yüksek pirinçten dökülmüş, özenle hazırlanan şablonların şekillendirdiği kum kalıplar ve kullanılan büyük derecelerle (büyük döküm kasaları) 2.25 m.'ye ulaşan boyutlarda dökümler yapılabilmektedir. Âdilşah Kadınefendi Türbesi, yapılacak temizlik ve sürdürülecek bakımla, aynı yılların eseri olan gümüş döküm Eyüp Sultan Türbesi şebekesine (1794) yaklaşan bir mükemmellikte olduğunu gösterecektir.

«Zülbahar» örneğini veren uçları toplu «C» kıvrımları, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey İtalya'da Rönesans iç mimari süslemesinde ve mobilyasında ortaya çıkan, XVIII. yüzyılda yaygınlık kazanacağı Fransa'da **crosette** - kıvrım,

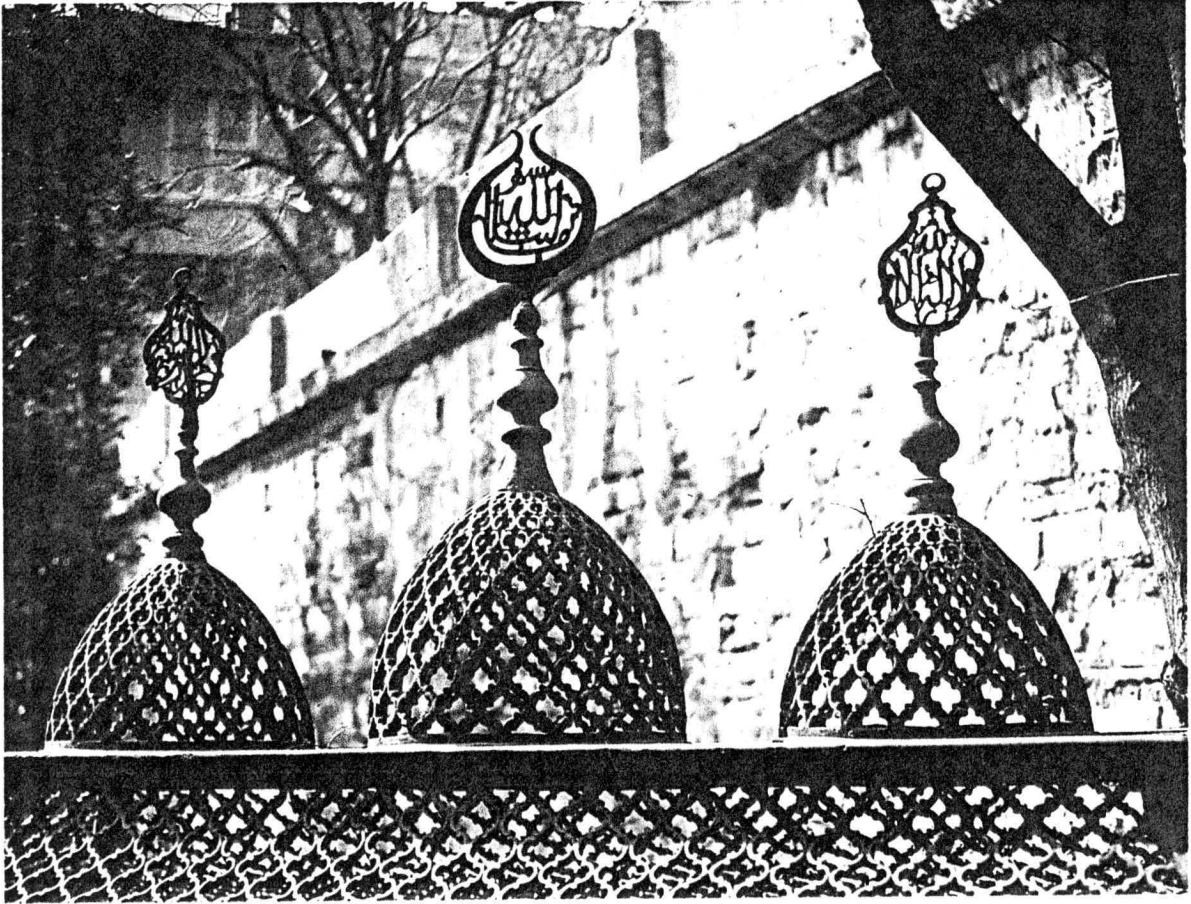
crosette - küçük kıvrım adı ile anılacak olan süsleme elemanıdır. XVIII. yüzyılda, özellikle Fransa'da, birbirini izleyen **Régence** ve **XV. Louis** üslûplarında, İtalyan ve Alman rokoko-sunda, iç mimari süslemede ve mobilyada sevilerek kullanılan bu süsleme elemanı, yüzyılın tutkusu hareketi simgeleyen biçimi ile İngiltere'de Kent, George öncesi ve **Chippendale** üslûplarında bir «**leitmotiv**» olarak tekrarlanmış, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Fransa'da Louis-Philippe üslûbunun belirgin bir unsuru olmuştur. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Türk baroku ve rokokosunda da sevilerek kullanılan bu süsleme elemanı, yalından, akantus yapraklı ve «**rocaille**» süslemeye hayat verecek olan şekline kadar değişen biçimler göstermiştir.

1804/05 tarihli Âdilşah Kadınefendi Türbesi'nin ve türbenin hâcet penceresinin «**zülbahar**» örneklili pirinç şebekesi, aynı ölçüler ve alışım, mimari özellikleri ile XVI. yüzyıla tarihlenen Ayasofya Camii Sebili'nde tekrarlanmış, sebil şebekelerinin XIX. yüzyılın başında yenilediğini ortaya koymuştur. Aynı ölçüler ve alışımı tekrarlayan Eyüp Şah Sultan Sebili (1800), sebil ve hazire şebekeleri de, aynı atölyede çalışan sanatçılar tarafından meydana getirilmiş örnekler olmalıdır. Vakıflar Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde bulunan üç pirinç şebeke (env. 397), örneğin yaygın kullanımını açıklayan eserler olarak Âdilşah Kadınefendi Türbesi'nin pirinç şebekelerine bağlanırlar.

Âdilşah Kadınefendi Türbesi'nde «**zülbahar**» örneğini veren uçları toplu «C» kıvrımları, burada kazandıkları klâsik ifadeden önce ve daha sonra, madeni şebekelerde değişik görünüşler ve farklı boyutlarla kullanılmışlardır. Beyazıt Hasan Paşa Sebili (1745) şebekelerinde, ikinci derecede bir süsleme unsuru olarak kullanılan «C» kıvrımı, Gülhane'ye taşınmış olan I. Abdülhamid Sebili'nde (1777) klâsik ifadeye yaklaşan bir sadelik kazanmış, Eyüp Mihrîşah Sultan Sebili'nde (1795) tekrar barok anlatımın bir parçası olarak bütünde yerini almıştır. Âdilşah Kadınefendi Türbesi'nden sonraki örneklerin içinde, Beyazıt Koca Reşid Paşa Türbesinin (1858) pencere şebekeleri, XIX. yüzyılın ortasında, farklı malzeme ve teknikle birlikte, bu süsleme elemanının genel

Pirinç şebekenin «zülbahar» örneği (üstte) ve alemler. - Example of the «zülbahar» in the brass grill (below) and standards.

düzenleme içindeki yerini ve madenî şebekelerde gerçekleşen ölçek değişimini iyi bir şekilde açıklamaktadır.

Âdilşah Kadınefendi Türbesi'ne mimarî bir ifade kazandıran ve Türk baroku tonoz örtülerin çizgilerini tekrarlayan üst bölüm, açık türbe ile aynı yıl içinde tamamlanan Üsküdar Selimiye Camii hünkâr dairesi ve hünkâr mahfili üzerindeki tonozlarda, artık sadece **Thomas Allom**'un bir gravüründe görülebilmektedir.

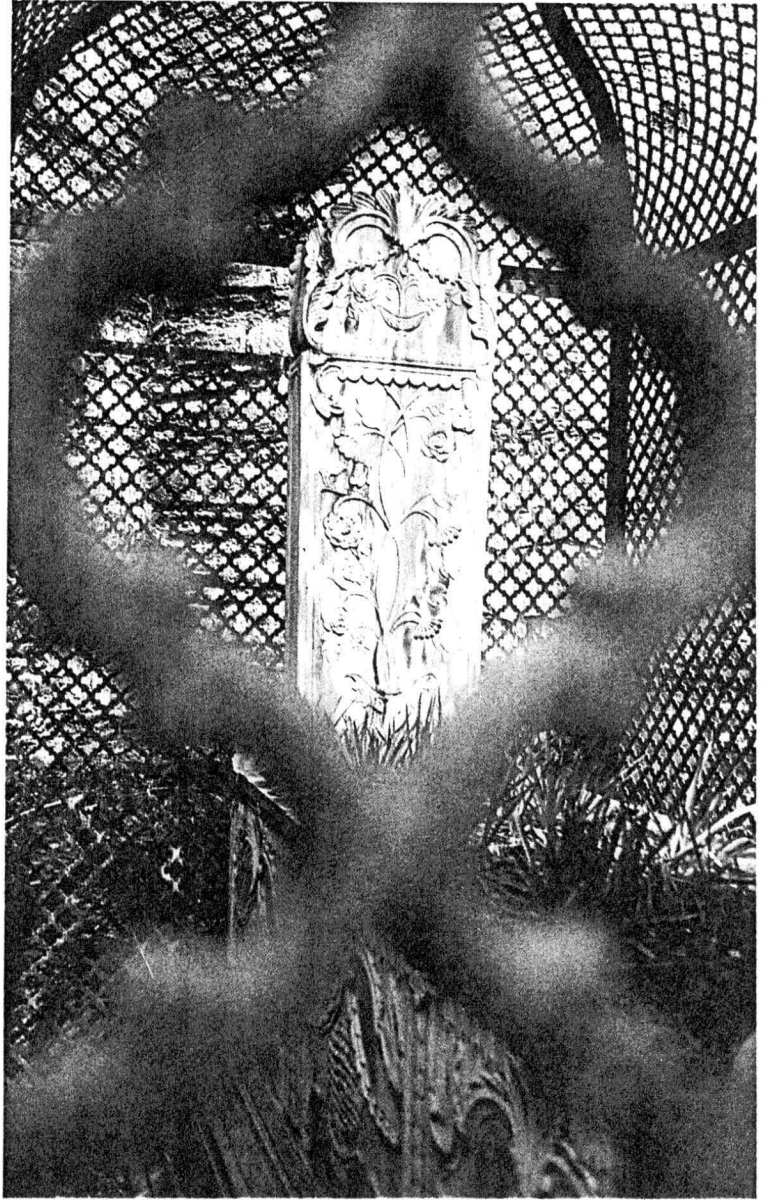
Üsküdar Selimiye Camii haziresindeki Evkaf Nazırı Mehmed Hasib Paşa'nın 1869 tarihli mezarı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında madenî şebekelerin kullanım ve tasarım özelliklerini açıklayan bir eserdir.

Âdilşah Kadınefendi Türbesi, Osmanlı mimarîsinde boşluklara dekoratif bir yüzey karakteri kazandıran madenî şebeke, kafes ve parmaklıkların yeni bir yorumla değerlendirildiği başarılı bir örnektir. Duyarlı bir estetik görüş, üstün bir teknik ve özenli bir işçilikle meydana getirilen eserde, III. Selim döneminin sanat zevki, batı etkisini kendi duyuş ve gelenekleri içerisinde şekillendiren Türk sanatının kazandığı yeni ifade gücü ile sağlam bir bütünlük kurmaktadır.

Âdilşah Kadınefendi Türbesi, türbenin hâcet penceresi, Ayasofya Camii Sebili, Eyüp Şah Sultan Sebili sebil ve hazire şebekelerinin temizlenmesi, boyalı parçaların uygun çözücü sıvılarla kalın boya katlarından kurtarılması, bu tarih hatıralarına verilen değeri açıklayacaktır. İlgili kurumların temizlenen pirinç şebekelerin bakım ve korumasını sağlaması da, önem taşıyan bir konu olarak belirlemekte, bu eserlerin «altın kafesler» haline getirilebilmesi için yapılacak ve sürdürülecek çalışmalar ortaya çıkmaktadır.

Türbenin çeşmeli hâcet penceresinin ve sebillerin beyaz mermer yüzeylerinin temizlenmesi de, şebekelerin bakımı ile birlikte yürütülecek bir hizmet olmalı, bu çalışmalar diğer pirinç şebekeli sebiller için de yapılmalıdır.

Gerçekte dileğimiz bütün İstanbul sebillerinin kurtarılması, bu eserlerin şehir hayatında yerlerini almalarıdır.

Mermer sanduka ve ayak şahidesi. - Marble sarcophagus and footstone.

NOTLAR

Türk el sanatları, İstanbul, 1969, s. 117, Yapı ve Kredi Bankası yayını.

Semavi Eyice, «Türk sanatında şebekeler», Sanat Dünyamız, 6, İstanbul, 1976, s. 34, 39.

Semavi Eyice, «İstanbul'un ortadan kalkan bazı tarihi eserleri - I», Tarih Dergisi, 26, İstanbul, 1972, s. 135-147 (belge, harita, plan ve eski resim ekleri ile).

Semavi Eyice, aynı esr, s. 140.

THE TOMB OF ADILSHAH KADIN EFENDI

Tanju CANTAY

The elegant appearance of the open tomb with brass grills in the graveyard surrounding the Tomb of Sultan Mustafa III at Laleli would seem to have little connection with thoughts of death. Adilşah Kadınefendi, the third **kadınefendi** or wife of the Sultan Mustafa III would seem to be waiting here to receive visitors to her tomb.

Her tomb is hidden from the street by the graves between the tomb of Mustafa III and the **sebil** (fountain), but its position is clearly marked by the brass grill in the wall of the graveyard on the road leading into the outer courtyard of Laleli Mosque. The two-line inscription on this grilled window informs us

Adilşah Kadınefendi türbesi. - Tomb of Adilşah Kadınefendi.

that this open tomb was built for Adilşah Kadınefendi by her daughters Beyhan Sultan and Hadice Sultan in the year 1219 H. (1804/5). The date given at the end of the five couplet epitaph written by Muvakkıtzade Pertev (d. 1807) gives the date of Adilşah Kadınefendi's death as 5 Ramazan 1218 (19 December 1803).

The tomb covers a rectangular area of 2.3X3.9 m, and consists of a brass grill set on a white marble base with convex-concave profile. The grill is composed of eighteen pieces, but the craftsman has handled the whole with such skill that it gives the impression of being fashioned from one single piece.

The main body of the tomb is surmounted by an entablature supporting three pointed domes, each of them with a brass standard on top with an open-work **maşallah** inscription on the centre and a **kelime-i tevhid** at each side.

The sarcophagus itself is of white marble with two high tombstones at the head and the foot. The inscription on the headstone consists of gilt letters on a green ground.

The grill is characterised by the type of decoration known as **Zülbahar**. This exploits the motifs consisting of large and small curves to be found in the interior decoration of the Renaissance in North Italy and revived in the Louis XV styles of French, German and Italian rococo.

The grills, lattices and railing in the Adilşah Kadınefendi tomb constitute highly successful examples of this type of decorative work, and display a highly sensitive aesthetic approach, a masterly technique and meticulous workmanship. It clearly demonstrates how the artistic taste of the time of Selim III adapted western influences to its own attitudes and traditions, thus placing at the disposal of Turkish art a new and vital mode of expression.